

Н.О. Михальчук,

Рівненський державний гуманітарний університет,

м. Рівне

РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗАСОБАМИ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті проаналізовано психологічні особливості становлення особистості в навчальному процесі середньої школи; окреслено особливості діалогічного читання учнями художніх творів як засобу розвитку їх особистості; сформульовано механізми розуміння школярами літературних творів з метою розвитку їх особистісних якостей.

In this article psychological peculiarities of the development of the pupil as the person in the educational process are analyzed; the peculiarities of dialogical reading by pupils of foreign language literature are described; these peculiarities are characterized as the meaning of the development of the pupil as the person; the mechanisms of the understanding of literature are formulated with the purpose to develop the personal qualities of the pupil.

Організація навчально-виховного процесу сучасної школи перш за все орієнтована на збереження виключності та неповторності особистості кожного учня. Адже діти – це майбутнє суспільства і держави. Тому в першу чергу необхідно звернути увагу на їх особистісний розвиток, тих важливих якостей, які відображають індивідуальність кожного окремого школяра. Найбільш широка можливість втілення в життя індивідуальних якостей дитини з’являється у навчальній діяльності. І, на наш погляд, перш за все необхідно створювати ефективні психологічні умови для становлення особистості учнів під час їх взаємодії один з одним та вчителем на уроках.

Становлення особистості школяра, формування його самостійності, активності, відповідальності, найбільш повна реалізація творчого потенціалу учня залишаються найактуальнішими завданнями навчально-виховного процесу сучасної школи. Так, завданнями нашої статті стали:

1. Проаналізувати психологічні умови становлення особистості в навчальному процесі середньої школи.

2. Окреслити особливості діалогічного читання учнями художніх творів іноземною мовою як засобу розвитку їх особистості.

3. Сформулювати механізми розуміння школярами літературних творів з метою розвитку їх особистісних якостей.

До засновників особистісного підходу належить Б.Г. Ананьєв,

який, виділяючи тріаду “індивід – особистість – індивідуальність”, співвідносив її із розумінням людини як суб’єкта пізнання, спілкування і праці. Б.Г. Ананьєв вважав, що інтеграцією всіх властивостей людини як індивіда, особистості, суб’єкта діяльності, їх злиттям є індивідуальність. Індивідуальність, за Б.Г. Ананьєвим – один із найпізніших продуктів розвитку людини, вищий рівень розвитку суб’єктної активності, наслідок того, що “високий коефіцієнт екстеріоризації, активності діяльності дозволяє людині будувати себе з середини...” [1, с. 267].

Б.Г. Ананьєв зазначав, що формування особистості настає значно пізніше, ніж формування та розвиток індивіда. Крім того, на його думку, суб’єкт є завжди особистістю, а особистість – суб’єктом. Але він не ототожнює ці поняття, так як є різниця в їх характеристиках (діяльність і ставлення) та з огляду належності цих характеристик до більш загальних структур. Тому вчений зауважує, що суб’єкт – не тільки особистість, а особистість – це не лише суб’єкт. Отже, якщо співвіднести ці два твердження, отримуємо, що людина не народжується суб’єктом. Продовжуючи далі аналіз онтогенезу людини за Б.Г. Ананьєвим, зустрічаємо, “що соціальне формування людини не обмежується формуванням особистості – суб’єкта суспільної поведінки і комунікації... Це разом з тим створення людини як суб’єкта пізнання і діяльності... І треба визнати, що становлення цих якостей передре формуванню особистісних якостей...” [2, с. 186-187].

Особистість, на нашу думку, – якісно новий рівень розвитку суб’єкта. Близькою нам є думка А.В. Брушлинського: “...на певному етапі життєвого шляху усяка дитина стає особистістю, а кожна особистість є суб’єкт (хоча останній, як ми бачили, не зводиться до особистості)” [4, с. 31].

В.М. Титов під особистістю розуміє людину, “яка є джерелом цілеспрямованої (а отже, свідомої) активності, підпорядкованої “образу потрібного майбутнього – цілі” [7, с. 97].

З метою формулювання психологічних механізмів розуміння старшокласниками літературних творів, проаналізуємо, що являє собою текстовий матеріал твору. Зокрема, лінгвісти розглядають текст як закриту систему зі складною внутрішньою організацією, усі елементи якої знаходяться в тісній взаємодії. Характерними ознаками тексту є завершеність, об’єктивована у вигляді писемного документа, літературна правка, відповідно до вимог цього виду документа, і структурність, яка передбачає наявність ряду особливих одиниць, що об’єднані різними типами лексичного, граматичного, логічного і стилістичного зв’язку і мають визначену цілеспрямованість і прагматичну настанову [5, с. 18].

Лінгвістична характеристика тексту, крім особистостей автора і читача, не виходить за межі самого тексту.

Психолінгвістичний погляд на текст порівняно з лінгвістичним визначається більш розширеними межами самого тексту, який представлений “як продукт і як засіб реалізації комунікативної задачі, що виникає одночасно перед учасниками комунікативного акту – адресантом (автором) і адресатом (реципієнтом). У кожного з них формуються власні прагматичні настанови, у одного – на адекватну передачу інформації, у іншого – на адекватне її розуміння. “Зіткнення” цих установок визначає змістову структуру тексту й ієрархію компонентів, які складають цю структуру, що й робить текст інструментом комунікації” [8, с. 274].

Для семіотичного погляду характерне, перш за все, розмежування понять “твір” і “текст”. Р. Барт визначає твір як “речовий фрагмент, який займає певну частину книжного простору”, а текст – “як поле методологічних операцій”. Текст рухається крізь твір, доводиться, формулюється за визначеними правилами або проти них. Твір, зрозумілий і сприйнятий у повноті своєї символічної природи, і є текстом [3, с. 415]. Ця думка перетинається з поглядами Ю.М. Лотмана [6], який пише, що твір – це визначена модель світу, повідомлення, яке створене мовою мистецтва і не існує поза всіма іншими засобами суспільних комунікацій.

Ми вважаємо, що уроки зарубіжної літератури створюють найбільш сприятливі умови для розвитку особистості школярів. Такі умови зумовлені, передусім, читанням учнями текстів художньої літератури, їх аналізом, осмисленням, усвідомленням. Адже текст – складноутворений смисл, складна система значень, які створені власне художньою структурою. Ю.М. Лотман вважає, що текст – це не лише комунікативне, а й семіотичне утворення. Якщо семіотичний механізм засобами мовної семантики кодує в тексті інформацію про позатекстову дійсність, то комунікативний механізм зв’язує структури мовної семантики з реальними умовами комунікативного акту. Лише в результаті цього зв’язку будь-яка мовна послідовність може стати висловлюванням (текстом).

Художній твір є феноменом культури. Культурним його робить лише те, що перед нами не власне речова інформація, де існує пасивний і безголосий об’єкт дослідження, іншими словами, не текст, а витвір іншої свідомості. Ми маємо справу з автором, з його особливим світоглядом і тим смислом, який у тексті став актуальним. У культурі немає нічого, крім смислів (і засобів їх передачі). Текст – прояв культури – це осмислений світ, тому під час зустрічі з текстом власне осмислення буття учнями включатиметься в ситуацію культурного спілкування, сприяючи особистісному розвитку школярів. Це дозволяє нам визнати значимість тексту як витвору іншої свідомості, розуміння якого неминуче перетворюється на діалог, на “зустріч в осмисленому світі”, що значно стимулює формування особистості школяра.

З метою розвитку особистості учнів під час читання зарубіжної літератури ми пропонуємо наступні психологічні механізми розуміння літературних творів.

Механізм емпатії: характер самостійно обраних для психологічного аналізу творів художньої літератури (романтичні, реалістичні, філософські); розпізнавання психічних станів людей, зображених у творах мистецтва (сюжет, портрет, музика, картина, психомистецька ситуація); визначення емоційних станів персонажів літературного твору, партнерів по спілкуванню, конгруентність поведінки у нестандартно-стимулюючих ситуаціях чи ситуаціях когнітивного дисонансу; співпереживання героям літературного твору, тобто переживання суб'єктом тих самих емоцій і почуттів, що й інша людина; співчуття героям літературного твору, засноване на мисленневих процесах (порівнянні, аналогії та ін.); прояв здатності зрозуміти, прийняти думку і роль іншої людини (у тому числі автора та героя твору), передбачати афективну поведінку героя літературного твору в конкретній ситуації, описаній автором.

Механізм аперцепції: залежність сприймання старшокласником подій, які розгортаються в літературному творі, предметів і явищ, в ньому описаних, від попереднього досвіду учня, змісту і спрямованості психічної діяльності та особистісних якостей: вплив життєвого досвіду індивіда на формування гіпотез щодо прочитаного літературного твору.

Механізм децентрації: утримування в свідомості суб'єкта двох суперечливих ідей одночасно і при цьому збереження можливості діяти при аналізі художніх творів, створенні власних оповідань, розв'язанні ситуацій; подолання особистісних егоцентричних проявів; толерантне, неупереджене ставлення до думок і висловлювань партнерів по спілкуванню; перетворення смислу образів, понять, уявлень з урахуванням власної емоційно-когнітивної позиції, точок зору, вчинків, образу життя інших; зміна поглядів і позицій старшокласника при зіставленні власної точки зору з уявленнями і позиціями інших людей; проведення паритетних діалогів: внутрішнього (уміння апелювати до власної точки зору) і зовнішнього (в літературних творах, в процесі розв'язання проблемних творчих завдань та ситуацій, під час їх обговорення в бесідах, дискусіях, діалогах), наявність психологічної готовності до співдії.

Механізм рефлексії: підпорядкування своєї точки зору думці іншої особистості залежно від вимог моралі, суспільства, культури тощо; рівноцінність позицій всіх суб'єктів спілкування, розуміння наявності багатьох думок інших людей, їх прийняття та глибоке обґрунтування; візуалізація внутрішніх образів уяви, що є результатом внутрішнього мовлення особистості; здійснення взаємозв'язку елементів літературного твору у конструктивну систему; обґрунтування власно-

го ставлення до певної ситуації, її учасників, виявлення особистісних і ситуативних детермінант поведінки суб'єктів ситуації (у тому числі, якщо цими суб'єктами є автор та герої літературного твору).

Механізм проєкції: зумовленість сприймання школярем подій та сюжету літературного твору, героїв та автора твору власним потребами, цінностями і особистісними якостями; приписування старшокласниками наявних у них усвідомлених думок, переживань і мотивів іншим людям (у тому числі – героям літературного твору та його автору); приписування прийнятних для учня переживань героям чи автору літературного твору та відображення цих переживань у власній свідомості як зовнішнє сприймання навколишньої дійсності; приписування школярем власних усвідомлюваних мотивів поведінки, переживань і властивостей, якостей особистості героям чи автору літературного твору; пристосування сприймання предметів і явищ, про які йдеться в літературному творі, до власних потреб та інтересів; перенесення діалогічних значень однієї культурної спільноти на значення інших спільнот, що спонукає особистість до постановки себе на позицію інших, проведення внутрішнього діалогічного спілкування зі своїм другим “Я”, активізує роботу мислення людини, діалогічних якостей його пізнавальної діяльності.

Механізм антиципації: передчуття розвитку можливих емоційних станів героїв літературного твору, характеру їх стосунків, розвитку подій чи то у незавершеному, чи навіть у завершеному літературному творі; прогнозування розвитку наслідків прийнятих рішень щодо подій, описаних в літературному творі; виникнення імажитивного процесу, пов'язаного з уявою (фантазією) особистості, сутність якого полягає у створенні у свідомості людини образів предметів, суб'єктів і явищ, які вона безпосередньо не сприймала, читаючи літературний твір.

Механізм ейдетизму: здатність старшокласників до запам'ятовування, збереження і відтворення надзвичайно яскравих і деталізованих образів, предметів, явищ і сцен літературного твору після припинення їх сприймання в процесі читання; здатність школярів до емоційної насиченості повідомлення після діалогічного “проговорення” його фактичного змісту.

Механізм ідентифікації: неусвідомлене чи усвідомлене ситуативне уподібнення себе значущому герою літературного твору як зразку на основі сильного емоційного зв'язку з ним; прийняття поглядів, цілей і цінностей автора чи героїв літературного твору та усвідомлення себе учасником подій, які відбуваються; постановка старшокласником себе на місце героя літературного твору з метою розуміння причин його поведінки; ототожнення себе з персонажами художнього твору, завдяки чому відбувається розуміння поведінки героїв всього задуму твору, та його емоційне переживання.

Механізм фасилітації: перетворення потенційної ситуації розуміння літературного твору у актуальну як для себе, так і для інших, здійснення впливів, спрямованих на активізацію мисленнєвої діяльності з метою розуміння твору, створення творчої, психологічно комфортної атмосфери для партнерів по спілкуванню; сприяння позитивному розв'язанню конфліктної ситуації чи ситуації когнітивного дисонансу, творчої проблеми чи задачі, які виникають в процесі читання літературних творів; здійснення допомоги (поштовху) у діях, які сприяють розумінню літературних творів, не принижуючи гідності того, кому надається допомога або стимулюється його діяльність; підвищення продуктивності діяльності старшокласників під впливом присутності інших учасників навчальної взаємодії або актуалізація у свідомості учня образу героя літературного твору з метою його адекватного розуміння.

Механізм інтродекції: розуміння та аналіз почуттів, поглядів, переконань, оцінок, норм, зразків поведінки героїв літературних творів, які, вступаючи в суперечність з життєвим досвідом учня, не асимілюються його особистістю; порівняння та співставлення старшокласником своїх власних переконань й поглядів із набутими під час читання літературного твору інтродектами, здатність до критичного переосмислення й перших, й других.

Механізм конфлуенції: здатність до глибокого входження в контекст літературного твору, яка характеризується зникненням меж між “Я” і твором, що, однак, дещо заважає старшокласнику відмежувати свої думки, почуття або погляди від авторських; здатність до проведення внутрішніх діалогів з героями та автором літературного твору на полі- або квазісуб’єктному рівнях, що сприяє ототожненню своїх думок та переконань з кроскультурними ідеями та принципами.

Дотримання вчителем зарубіжної літератури, на нашу думку, зазначених механізмів, сприятиме не лише глибокому розумінню старшокласниками художніх творів, а й розвитку їх особистості.

Література

1. Ананьев Б.Г. Выступление на обсуждении книги “Человек как предмет познания” // Художественное творчество. – Л.: Наука, 1983. – С. 262–268.
2. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2001. – 272 с.
3. Барт Р. Избранные работы: Семиотика, Поэтика. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
4. Брушлинский А.В. Субъектно-деятельностная концепция и теория функциональных систем // Вопросы психологии. – 1999. – № 5. – С. 110–121.

5. Гальперин Р.И. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 141 с.
6. Лотман Ю.М. Избранные статьи: в 3-х т. – Таллин: Александра, 1982. – Т. 2. – 286 с.
7. Титов В.М. Историчні форми суб’єктності та їх розвиток в європейській культурі // Психологічні проблеми навчання, виховання, активності та розвитку особистості: Матеріали звітної наукової сесії Інституту психології АПН України (10–11 лютого 1994 р.). – Київ, 1995. – С. 239–246.
8. Шахнарович А.М. Текст как феномен языкового сознания // XIII Международный симпозиум по психолингвистике и теории коммуникации “Языковое сознание – содержание и функционирование”. – М., 2000. – С. 273–274.

УДК [371.1:811.111]+376.54

І.В. Перішко,

*Рівненський державний гуманітарний університет,
м. Рівне*

ПРО ПРОФЕСІЙНУ ПІДГОТОВКУ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ ДО ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ ШКОЛЯРАМИ

У статті розглядається система підготовки студентів до роботи з обдарованими до вивчення іноземних мов школярами. Автор приділяє увагу професійній характеристиці майбутнього вчителя.

The article deals with the system of student preparation for the work with the pupils that gifted in foreign languages. The author pays attention on the professional characteristics of a future teacher.

Сучасний період розвитку суспільства характеризується соціально-економічними змінами, які викликані прагненням людства до інтеграції, і загострили потребу в розвитку обдарованої особистості. У зв’язку з цим виникає необхідність суттєвого поліпшення іншомовної професійної підготовки спеціалістів, на що вказано в Законі України “Про освіту” та “Про вищу освіту”.

У теорії вищої педагогічної освіти загально-педагогічна підготовка майбутніх учителів розглядається як складна динамічна система, якій притаманні певні функції (внутрішні: виховна, освітня, розвиваюча; та зовнішня: координуюча та інтегруюча), які забезпечують